

УДК 261.6

DOI 10.25128/2225-3165.19.02.05

Mykola Vehesh

PhD hab. (History), Professor,
Department of Political Science and Public Administration,
Uzhhorod National University (Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1848-8839>

Микола Вегеш

Доктор історичних наук, професор,
Кафедра політології і державного управління,
Ужгородський національний університет (Україна)

ЕКУМЕНІЗМ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Анотація. У ХХ столітті однією із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шептицький – видатний релігійний діяч того часу, який відіграв неабияку роль у зростанні самосвідомості українського народу. Важко переоцінити внесок Митрополита в освіту, науку, культурний поступ українців. Однак насамперед він був церковним діячем, який присвятив життя об'єднанню не тільки церков, а християн загалом. У статті висвітлюється саме екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. Він виступив не тільки теоретиком теології, але й здійснював практичні кроки щодо реалізації своєї “екуменічної акції”. Про це свідчать численні Пастирські послання, листи, меморандуми та декрети, які готував до Архієпархіальних Соборів. У центрі нашого дослідження перебуватимуть Пастирські послання Шептицького, які стосуються 1939–1944 рр. Особливо звертаємо увагу на твори митрополита “У справі порозуміння”, “За єдність Церкви”, “Не убий” тощо. У статті аналізуються найґрунтовніші дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, а також соратників Андрея Шептицького у спільній роботі “за об'єднання церков”. Окремі дослідники вважають поняття “унія” і “екуменізм” різними за змістом. Ми, навпаки, використовуємо ці поняття як тотожні. Автор статті підтримує твердження Блаженнішого Любомира Гузара, що митрополит не тільки був причетний до процесу об'єднання церков, але й зарекомендував себе як “провісник екуменізму”. Хоча Великому митрополиту не вдалося реалізувати мрію його життя, але проведена ним підготовка не пройшла на марно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем взаємин між двома традиційними віросповіданнями в сучасній Україні.

Ключові слова: Митрополит Андрей Шептицький, екуменізм, унія, Пастирські послання, об'єднання церков, Галичина, Україна, греко-католики.

ECUMENISM OF METROPOLITAN ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY

Summary. Metropolitan Archbishop of Galicia Andrey Sheptytsky was undoubtedly one of the most significant figures in Ukrainian history of the twentieth century. A prominent religious figure of that time, he played an important role in the growth of self-consciousness of the Ukrainian people. It is difficult to overestimate the contribution of the Metropolitan Archbishop to education, science, cultural progress of the Ukrainians. However, first of all, he was an ecclesiastical figure, who dedicated his life to uniting not only the churches but Christians in general. The article deals with the ecumenical activity of Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. He was not only a theorist of theology, but he also took practical steps towards the implementation of his “ecumenical action”. This is evidenced by his numerous Pastoral Epistles, letters, Memorandums and Decrees, which he prepared for the Archeparchy Councils. In the centre of our research will be the Shepherd's Pastoral Epistles, concerning 1939–1944. We especially draw attention to such works of Metropolitan Archbishop as “In the Case of Understanding”, “For the Unity of the Church”, “Do Not Kill” and so on. The article analyzes the most thorough researches of the Ukrainian and foreign scientists, as well as the associates of Andrey Sheptytsky on their common work for the unification of churches. Some researchers consider the definitions of “union” and “ecumenism” different in content. On the contrary, we use these definitions as identical. The author of the article supports the statement of His Beatitude Lubomyr Huzar that the Metropolitan Archbishop not only was involved in the process of unification of churches, but also established himself as a “precursor of ecumenism”. Although the Great Metropolitan failed to realize the dream of his life, but his preparation did not go to waste, it has become a valuable heritage that can serve as a signpost to solve the same difficult problems of relations between two traditional Ukrainian confessions in modern Ukraine.

Keywords: Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky, ecumenism, union, Pastoral Epistles, union of churches, Galicia, Ukraine, Greek Catholics.

Постановка проблеми. У багатоманітній діяльності видатного церковного діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков і пов'язана з нею екуменічна акція, яка проявлялася протягом всього його свідомого життя. На загальнослов'янському, а потім українському рівні сутність унійної проблеми, на думку митрополита, полягає у встановленні відносин співпраці, а пізніше – єдності між католицькою і православною церквами. У сучасній науці термін “екуменізм” (від грецького *oikumene* – всесвіт, обжитий світ) – рух за об'єднання релігійних конфесій – включає принаймні три напрямки: 1) рух за об'єднання християнських конфесій; 2) інтеграційні процеси нехристиянських релігій; 3) погодження дії християнських екуменістських організацій з нехристиянськими (Філософія політики, 2002: 213). Використовується також термін “екуменічний рух” – об'єднувчий рух християнських церков, започаткований на Всесвітній місіонерській конференції 1910 р. в м. Единбурзі (Шотландія). П. Л. Яроцький справедливо відзначає, що “активну участь в екуменічних зустрічах від України бере Українська Греко-католицька церква (УГКЦ). Однак українське православ'я, яке поділене на кілька церков, залишається поза світовим екуменічним рухом. Перед ним стоїть інша загальна мета: досягти згоди, примирення та об'єднання в Україні шляхом налагодження українського екуменічного руху, який підтримується іншими українськими християнськими церквами... Розвиток екуменічного руху є складним, суперечливим процесом...” (Політологічний енциклопедичний, 2004:181–182).

Аналіз дослідження. Екуменізм Андрея Шептицького досліджували багато істориків і навіть його сучасників. Однак особливої уваги заслуговує ґрунтовна докторська дисертація Блаженнішого Любомира Гузара, захищена ним у 1972 р. в Папському Урбаріанському університеті. “Митрополит Шептицький належав до тих небагатьох осіб, які на початку ХХ ст., засмучені розбратом між християнами, працювали над тим, щоби хоч якось змінити таку трагічну ситуацію (розкол у християнському русі – М. В., С. В.), – відзначав Л. Гузар, – Вони діяли навмання, без жодних настанов чи офіційних указівок, керуючись власними переконаннями й унійними настроями, що, звісно, не могло не вплинути на характер їхньої діяльності... Сьогодні, беручи до уваги часовий проміжок... ми маємо змогу високо оцінити істотно важливу роль тих першопрохідців, серед яких митрополит Шептицький, без перебільшення, був найвизначнішим” (Гузар, 2015: 23). Високу оцінку екуменічній діяльності митрополита дав Василь Ленцик: “Під тим кутом треба розуміти всі заходи Андрея Шептицького, його невтомну працю в напрямі церковного об'єднання всіх християн, а Українського Народу зокрема, в одній Христовій Церкві. У цій праці над з'єдиненням Митрополит бачив особливу роллю і місію Українського Народу... Митрополит Андрей усвідомлював, яким нещастям для нашого народу було церковне розбиття, до того ж частину нашої Церкви, як за Царської Росії, так і за большевиків, уживано на шкоду українського Народу. Беручи до уваги становище українського народу, він уважав, що українці більше, як хто-небудь інший, покликані до праці над з'єдиненням. Цієї переважливої справи, на жаль, недооцінюють і тепер” (Ленцик, 2004: 269).

Відомий англійський теолог і історик церкви Я. Пелікан, оцінюючи діяльність А. Шептицького з погляду сьогодення, писав: “Унійні ідеї Андрея Шептицького теологічно все були речеві, а історично захоплюючі. Можна сміло сказати, що він був одним з тих, які найбільше трудилися, щоби довести до об'єднання Вселенської Церкви. Його великою заслугою є те, що тепер, після Другого Ватиканського Собору, перспективи порозуміння між Сходом і Заходом є кращими, ніж коли-небудь у попередніх століттях. Усе показує на те, що найтяжчі антагоністичні та доктринальні справи, які 1000 років залишалися

незмінними, можна б сьогодні вирішити. Це була колись велика візія, для якої Митрополит Андрей Шептицький посвятив все своє життя” (*Morality and Reality*, 1989: 10–11). Один із найближчих соратників митрополита Кирило Королевич (Поль Франсуа Шарон) ґрунтовно описав діяльність Шептицького в Росії, про що яскраво свідчать хоча б заголовки підрозділів (“приватний візит до Росії”, “отець Іван Дейбнер”, “отець Олексій Зерчанинов”, “Пій Х підтверджує повноваження Митрополита”, “парохія в Санкт-Петербурзі”, “отець Леонід Фьодоров”, “російський Греко-Католицький синод, Петроград 1917 року”, “російський греко-католицький екзарх”, “відродження Російської Православної Церкви”, “переслідування релігії”, “Греко-католицька громада Москви”, “інші греко-католики в Росії” тощо). Наміри митрополита в Росії К. Королевський відобразив словами його ж словами: “Я – Митрополит Шептицький, пропоную вам своє посередництво для налагодження контакту з Римом” (Королевський, 2016: 239). Дипломатичні місії А. Шептицького скрупульозно описав у своїх “Споминах” Йосиф Сліпий (Сліпий, 2017: 114–115). В українській історичній науці екуменічну діяльність митрополита досліджували В. Басараб, О. Хоменко, Е. Бистрицька, Я. Білас, М. Вавжонек, Г. Гладка, Л. Крупа, М. Маринович, А. Смирнов, О. Сурмач, О. Шеремета та ін. (Басараб, 2019; Басараб, 2017: 27–34; Бистрицька, 2002: 45–55; Білас, 1999: 45–48; Вегеш, Хоменко, 2001: 278–312; Гладка, 1996а: 43–47; Гладка, 1996b: 99–101; Гладка, 1999: 37–40; Крупа, 2000: 9–10; Маринович, 2019; Смирнов, 2017: 40–44; Сурмач, 2000: 72–78; Шеремета, 2007а: 60–69; Шеремета, 2007b: 60–68).

Мета статті – проаналізувати екуменічну діяльність видатного релігійного діяча Андрея Шептицького, беручи за основу Пастирські послання митрополита 1939–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників життєвого шляху і творчості А. Шептицького згодні у тому, що екуменічні ідеї захоплюють майбутнього митрополита ще у молодечі роки (Жуковський, 1992: 37–38; Баран, 1994: 183–184). До цього спричинилася та загальна духовна атмосфера кінця ХІХ ст., коли людство, внаслідок технічної революції, у значній мірі на перший план поставило інтернаціональну єдність і, здавалось, настала слухна пора для здійснення намірів по створенню, точніше, відновленню Вселенської Християнської Церкви. Адже не випадково в цей час жили і працювали: у Росії В. Соловйов, у Хорватії єпископ Й.-Ю. Штросмайер, у Галичині – А. Шептицький, на Папському Престолі – Лев ХІІІ зі статсекретарем кардиналом М. Рамполлою. Кожен з них по-своєму, проте, усі разом вони думали про одне: як здійснити заповіт Ісуса Христа про одного Пастиря і одне духовне стадо. Не випадковим є й те, що поіменовані особистості шукали контактів між собою, були близько знайомі і взаємно симпатизували.

Свою роль у виборі А. Шептицьким життєвого шляху відіграли і сімейні традиції. Рід Шептицьких дав Україні кілька видатних церковних діячів або католицьких обрядів. Так, зокрема, Єронім-Антон (1700–1799) був єпископом Полоцьким римо-католицького обряду, натомість Афанасій-Антон (1677–1746) – єпископом Львівським, Галицьким, Кам’янецьким і почесним архієпископом-митрополитом Київським і всієї Русі греко-католицького обряду; Лев (1714–1779) займав ті ж посади, що і Афанасій-Антон, а Афанасій-Андрей (1734–1779) був єпископом Перечинським католицького обряду (Тожецький, 1993: 101–112). І хоча в середині ХІХ ст. рід графів Шептицьких спіткала досить типова для української шляхти доля: остаточний перехід на римо-католицький обряд і як наслідок – колонізація, ці традиції продовжували жити. Недарма у 1911 р., приймаючи від львівських громадян портрет сина, виготовлений на честь 10-річчя його митрополичого сану, батько А. Шептицького, Іван казав: “Запевняю вас, панове, що я українець. Справді я дав вам, що в мене було найкращого і

найдорожчого” (Владика, 1991: 47). Щось подібне читаємо у споминах матері Романа Софії Шептицької: “Роман говорив мені не раз: “Я знаю докладно, що мене чекає – поляки вважатимуть мене за українця, а українці будуть мене трактувати за поляка, та дарма!” (Молодість і покликання, 2015: 119). У цьому ж творі С. Шептицька також зауважила, що її сина “боліла племінна незгода в краю, та йому залежало не так на поєднанню їх, як радше на здобутті для Христової Церкви народів невірних, чи невірнучих, аж до індіанців і японців” (Молодість і покликання, 2015: 119). Отже, у 22 роки майбутній митрополит не обмежував свою екуменічну роботу винятково наверненням до Риму українців, які заселяли інші території та входили до різних держав.

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. Велике враження на нього справили історик Володимир Антонович, поляк за походженням, що порвав з польщиною і пристав до українців, а також молодий Михайло Грушевський. Того ж року А. Шептицький відвідує Москву, де знайомиться з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим, який обстоював ідею єдності християнських церков, як одну з головних підвалин становлення боголюдства. Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність (Гузар, 2015: 52). Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: “... Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдності Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова” (Гузар, 2015: 59). Заслугує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький “не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис” (Гузар, 2015: 68).

Однак не лише зовнішні впливи спричинилися до становлення екуменічного світогляду А. Шептицького. Ще у 1884 р., під час навчання на юридичному факультеті Краківського університету і водночас в однорічній військовій школі, яке було перерване важкою хворобою, Шептицький зацікавився аскезою Східної Церкви, захопився грецькою патристикою. Тому свою юридичну освіту він доповнив філософськими і теологічними студіями, отримавши звання доктора з права, богослов'я і філософії.

Таким чином, ще задовго до того, як стати монахом, А. Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. 24 березня 1888 р. А. Шептицький був прийнятий на спеціальній аудієнції Папою Левом ХІІІ, якому звірився щодо бажання стати монахом чину св. Василя Великого та відносно своїх планів стосовно з'єднання Церков. Тоді ж Папа благословив молодого ентузіаста на здійснення цих незвичних задумів. Принагідно зазначимо, що це була їхня третя зустріч: перша відбулась 9 травня 1886 р., друга – 8 лютого 1888 р.

Отже, справа поєднання православних віруючих – українців, росіян і білорусів – з Апостольською Столицею була головною спонукою навернення Романа Шептицького з римо-католицтва до Унії. Він не переставав працювати для реалізації цієї мети до кінця свого життя.

Однак, залишаючись незмінно головним нервом його багатоманітної діяльності, погляди митрополита на шляхи розв'язання проблеми єдності церков не були незмінними, постійно конкретизувалися. Це дало привід для перекручення і фальсифікації його ідей у царсько-російській, польській і радянській офіційній історіографії. Ці звинувачення мають єдине джерело, втілене у гаслі: “Хто не з нами, той проти нас”, – намагання нав'язати якусь єдину, вічну і незмінну правду (звісно, свою), часто-густо замішану на ненависті до всіх “інакомислячих”. Тому переконання митрополита, що був “особою, яка належить до цілого народу і стоїть понад партіями” (Український прапор, 1921), викликали шалену протидію з боку недругів українського народу, насправді дивним було б інше: якби А. Шептицький не узгоджував своєї діяльності зі зміною соціально-політичних і економічних реалій, яких неодноразово зазнавала Україна за часи його перебування у митрополичому сані.

Обґрунтовуючи можливості з'єднання Церков, А. Шептицький звертається насамперед до Святого Письма, до новозавітних наказів Христа. Митрополит А. Шептицький вважав, що церковне розбиття є запереченням Христового духа і Христового наказу та злим прикладом для нехристиян. Однак його наявність не є підставою для песимізму, бо воно може бути подолане. Згідно з А. Шептицьким, у християнській доктрині всюди знаходиться унія: у Святій Тройці, у Богочоловіку та між Богом і людьми. І хоч людина індивідуально була прийнята до Божого тіла, однак тепер, у містичному тілі, вона стає частиною містичної спільноти. У ній має бути гармонія і любов, які, за думкою А. Шептицького, є відзеркаленням “єдності” Св. Тройці. Своє бачення церковної єдності він описує в такому прикладі Церкви, яка є мостом між Богом і людьми. Люди, які хочуть поєднатися з Богом, мусять спільно переходити цей міст, бо тільки ця дорога веде до Господа. На тому мості не має місця для суперечок чи сварок, немає місця для жодних перешкод – є тільки один напрям і одна ціль.

Нарешті, підкреслює А. Шептицький, єдності потребує Наука Божого Об'явлення. Хоча “у глибині об'явленої правди вже міститься все, що коли-небудь Церква проголосить і що коли-небудь будуть проповідувати Отці Церкви, єпископи та священники” (Український прапор, 1921: 31), Святе Письмо “не є таке цілком ясне, як твердив Лютер, а за ним і більшість реформаторських богословів” (Український прапор, 1921: 74). Причиною цього є символічно-образна форма подання змісту Св. Письма. Недарма видатний український філософ Г.Сковорода називав Біблію символічним світом. Така форма є полісемантичною, тобто допускає багатоваріантність змістів, у тому числі і неадекватних. Тому побудову Науки Божого Об'явлення Кир Андрей уподіблює до спорудження величного храму, яке є ділом Всемогутнього Бога, але й вимагає співробітництва всіх християн. “І хоч при тій будові працюють люди усіх народів і всіх поколінь світа – то є вона одноцільним, таким одним ділом, що виразно видно, що воно є виконанням Божого, Христового пляну. В тому храмі один стиль, одна велич, одна сила, одна краса, в тій науці оден дух. Ті мільони людей, які працюють над тією наукою є чимось так одним, так з'єднаним духом Христа, що не більше від них з гармонізований хор, зложений з тисячі голосів. Вони всі разом непомильні, бо веде їх св. Дух, але кожний зокрема не тільки може помилятися, але нераз й помиляється. Й найбільші церковні вчителі в деяких подробицях мали відмінні думки від загалу і через те вонишибочні... Але кожна помилка була завжди справлювана гадкою, наукою загалу” (Шептицький, 1991: 31–32).

Конкретизуючи загальноєкуменічні ідеї вселенської єдності християнських церков, митрополит Андрей Шептицький у своїх численних працях піддає ґрунтовному аналізу питання про те, що є спільного у католицизмі і православ'я

і що стоїть на заваді їхньої унії. Природньо, що в умовах України саме ці дві гілки християнства знаходяться в центрі його уваги.

До питань, у яких між ними немає розбіжностей, А. Шептицький відносить спільність Символу Ісповідання Віри, книг св. Письма Старого і Нового Заповіту, визнання за правди віри всіх рішень Вселенських соборів від I Нікейського (325 р.) до II Нікейського (787 р.). Отже, констатує він, до XI ст. існувала єдина Вселенська Церква, віровчення якої і прийняв св. Володимир під час хрещення Русі.

Головними дефініціями католицької Церкви, даними наступними Вселенськими Соборами, що не приймаються Православною церквою, на думку А. Шептицького, є: непорочне зачаття Преч. Діви Марії, походження св. Духа від Отця і Сина і пов'язане з цим визнання примату юрисдикції Римських Архієреїв над цілою Церквою. Остання дефініція і стала головною причиною церковного розколу. Однак, зауважує Шептицький, не приймаючи цих правд Православна церква їх і не заперечила, бо для такого акту, як проголошення догми віри, потрібне рішення Вселенського Собору, відбути який, за власним визнанням, вона не в силі.

Звичайно, міркує далі А. Шептицький, існують і інші розходження: “нераз чуємо завваги, що ми так різнимось в найсушніших поняттях християнства, що навіть наколи б й не було тих догматичних різниць, які нас – ділять, ми все таки були би поділені самими поняттями про християнство, про Євангеліє, про спасіння” (Шептицький, 1991: 337–338). Мабуть ні, якщо тільки сприймати церковну злуку не як встановлення повної однаковості, а як єдність багатоманітностей. “Усі наші поняття про християнство та про Богом об'явлену науку, – пише А. Шептицький, – є тільки копією Божого первозору. В тих копіях може бути стільки суб'єктивного елементу, чи так багато різних понять про об'єктивну науку, що люди можуть між собою різнитися в багатьох і то дуже засадничих квестіях” (Шептицький, 1991: 338). Це стосується і обрядових розбіжностей, які, на думку А. Шептицького, мають другорядне значення, бо “віра важніша ніж обряд” (Шептицький, 1991: 266).

Незважаючи на всі відмінності, реалізація екуменічних ідей, вважає А. Шептицький, можлива, оскільки унія не вимагає від нез'єднаних православних відмови від традиційного обряду чи віри, а лише доповнення правд віри рішеннями Вселенських Соборів від X ст. до найновіших днів. Однак є певні умови, обопільне виконання яких необхідне на цьому шляху. По-перше, потрібно однаково брати релігію за релігію, а не вважати її за політичний орудник для досягнення іншої цілі. По-друге, мати спільну мову, якою є християнський світогляд. “Хто християнського світогляду не має, той для нас уживає якоїсь мови, що ми її не розуміємо. Для кого, напр., релігія не є перш усього справою віддавання Всевишньому Богу належного йому богочитання, то він тим словом називає щось, чого я не знаю. Хто в релігії не бачить справи свого вічного спасіння, обов'язку супроти Бога, Божого Закону і небезпеки, як той Закон не виконується – для того релігія є, очевидно, чим іншим, а не тим, чим вона повинна бути для християнина. Для кого Христос не є Богом і Спасителем, для кого Його Таїнства не є орудниками спасіння, не тільки по теорії катихизму, схованого десь в бібліотеку, але як дійсні потреби і кождоденні поняття життя, з таким трудно порозумітися у справі релігії, без огляду на те, до якого віросповідання належить” (Шептицький, 1991: 339).

Нарешті, по-третє, рух до порозуміння і з'єднання Східної і Західної Церков має здійснюватися не за рахунок односторонніх поступок, а базуватися на обопільній згоді. Він не може бути декларованим “зверху” церковними інституціями, а повинен спиратись на діяльність самих віруючих. Найбільш яскраво цю думку А. Шептицький виголосив на римській конференції східних

Церков в 1923 р. у своїй програмовій доповіді про вселенське об'єднання Церков та релігійну співпрацю між Сходом і Заходом: “Дотепер східні спільноти, які повернулися до церковної єдності, не об'єдналися через декрети, що приходили згори, але скоріше через ідейний рух, який поставав у них самих і постійно кріпшав, поки не потряс інертними масами людей. Ясно, що в майбутньому тільки таким способом, тобто ідеями, можна буде дійти до єдності і тільки в такий спосіб можна буде переконати маси і притягнути їх до об'єднання. Ми надіємося і віримо, що поняття і упередження у східних християн буде мінятися в напрямі моральної цілісності, що допровадить їх до ідей вселенськості. – Й тому, що цього можна очікувати, потрібним є створити також подібний ідейний рух у католицькій церкві” (Баран, 1994: 185).

Чільне місце в процесі об'єднання Західної та Східної Церков, за глибоким переконанням митрополита Андрея Шептицького, належить Греко-католицькій Церкві, яка поєднує вселенську віру із обрядом, “що його називають і грецьким обрядом і візантійським і східним обрядом” (Шептицький, 1991: 266). Тому, поряд з тим, що через відрубність обряду Греко-католицька церква, разом з мовою і культурою, є чинником, який відрізняє українців від їхніх східних і західних сусідів, вона повинна стати сполучною ланкою між католицизмом і православ'ям, західним і східним світом взагалі.

Однак для того, щоб виконати свою місійну акцію, Греко-католицька церква також має зазнати певних змін. На цьому питанні варто зупинитись більш детально, бо не було, мабуть, і за життя митрополита, і в сучасній богословській, науковій, публіцистичній літературі певного гатунку більш поширеного звинувачення А. Шептицького, ніж намагання побачити в його екуменічних змаганнях спробу навернення православних на католиків. Насправді ж в діяльності митрополита поєднувалися два напрямки: по-перше, боротьба за збереження особливостей греко-католицького обряду і, по-друге, спроби поширення унійних ідей і справ, причому не лише на Схід, але й на Захід.

Про те, що це дійсно так, свідчить сама історія. ХІХ ст. для Греко-католицької церкви пройшло під знаком боротьби за збереження свого національного характеру. Московфільство з середини, латинські і російські впливи ззовні привели до цілковитого хаосу в обрядових справах. І якщо московфільство наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поступово втрачає свій вплив, то процеси латинізації обряду продовжували загрожувати втратою самобутності Греко-католицькій церкві і надалі. Саме на наведення ладу в обрядових справах, повернення в них до правдивої східної православної традиції були спрямовані перші кроки А. Шептицького-митрополита. І це питання залишається в центрі його уваги протягом усього життя.

Насамперед А. Шептицький намагається з'ясувати внутрішні і зовнішні причини латинізації. “Від Берестейської унії, – пише він, – лишив нам Ап. Престіл широку свободу, висказуючи тільки бажання, щоби ми наші обряди і звичай заховували беззмін. А ми самі, уживаючи тої свободи, з часом розділилися в обрядових практиках, бо деякі з наших священиків трималися одних, а деякі знову інших обрядових звичаїв” (Шептицький, 1991: 123).

Такий різнобій посилювався також відсутністю єдиного центру видавництва літургійних книг. Розпороченість книговидавництва привела до того, що за ініціативи книговидавців, або навіть Ординаріїв окремих епархій в літургійні книги вносилися довільні зміни і пропущення.

Відновити єдність в обрядових справах мав Замойський Собор 1720 р. Однак, затвердивши дві обрядові зміни, Собор обійшов мовчанкою всі інші, тим самим толерувавши їх. Усе це сприяло поширенню тенденцій до зближення греко-католицького і римо-католицького обрядів.

Крім того, як підкреслює А. Шептицький, “нашим батькам... здавалося, що треба їм було якнайбільшим чином, хоч би й малих звичаїв і практик, зблизитися якнайбільше до латинського обряду, щоби заслужити собі у латинників, найближчих сусідів, як і в латинників у західних краях Європи та в Римі, на опінію правдивих католиків. Та думка пхала много з наших священників до приймання з латинського обряду незаконних, бо неодобрених Ап. Престолом, а навіть ніякою церковною владою в нашій Церкві звичаїв” (Шептицький, 1991: 154).

Суттєво впливали на поширення латинізації обряду також зовнішні фактори. Під час контрнаступу польського шовінізму на Галичині, який був здійснений після 1848 р., полатинення церкви розглядалось і використовувалось як один із найдієвіших чинників покатоличення, а в надалі і полонізації населення краю.

Латинські тенденції сильно скріпили також акції російської царської влади, спрямовані на знищення Греко-католицької церкви спочатку в Білій Русі, полоцькій і віденській єпархіях і на Волині в 30-х роках, а потім у Холмщині – в 70-х роках XIX ст. Боротьба з церквою тут велась під гаслом “очищення нашого обряду від всіх латинізацій”, а фактично була спрямована на накидання російського державницького православ'я і зрусифікацію населення. Тому латинізація почала розглядатись як засіб збереження національної ідентичності й оборони своєї віри. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що видана Ап. Престолом після подій у Холмщині заборона змінювати в цій Єпархії обрядові практики, була сприйнята прихильниками латинського напрямку як повне схвалення і освячення латинських практик греко-католицького обряду взагалі.

Сприяли поширенню латинізації також дії російської окупаційної влади в Галичині під час Першої світової війни. Ця влада, яка, за словами Грушевського, була представлена поліцейською та чиновничою наволоччю, проголосила перехід на православ'я чи не найголовнішим мірилом лояльності населення. І не лише проголосила, але й завзято почала впроваджувати офіційну ідеологію самодержавства самими насильницькими методами. Недарма лідер кадетської партії П. Мілюков в 1915 р. зазначав: “Ми своїми діями в Галичині відштовхнули рідний нам український народ і затьмарили тим ясне обличчя визвольної війни” (Задоровський, 1995: 30).

Таким чином, боротьба з латинізаторством була важкою ще й тому, “що обрядові питання лічилися завжди з політичними, а політичні мали завжди закраску догматичну. Не йшло про те, чи законна така чи сяка практика, а про те, чи така практика наближає нас до російської Церкви, чи навпаки” (Шептицький, 1991: 155). При цьому, зауважує митрополит, часто не звертають увагу навіть на той факт, що і російська Церква за часів патріарха Нікона зазнала обрядових реформ, під час яких з тексту св. Письма було вилучено багато цінного, що містилось у текстах Скорини і Острозькій Біблії.

Подолання латинізаторства мало не лише незаперечне значення для збереження самобутності Греко-католицької церкви, але й було необхідною передумовою подальшого розвитку міжцерковних унійних процесів. Майже протягом усього XIX ст. богослови латинської Церкви мало цікавилися проблемою з'єднання Церков, вважаючи її неактуальною. Неувага до східної церкви, нехтування її особливостями призвели до того, що “коли давно вселенські Архієреї в енцикліках своїх порушували квестію східних обрядів і коли вертались завжди до принципу, що вселен. Церква бажає віру свою передати всім нез'єдиненим Церквам і вірним, а не латинський обряд (*ut omnes catholici fiant, non ut fiant latini*) – то богослови тим принципом не дуже одушевлялися, много поміж ними були би воліли, щоб єдність вселен. Церкви опиралася також єдності обрядів, а щодо східних обрядів були би бажали

якнайбільшого зближення їх до латинського обряду” (Шептицький, 1991: 155). А. Шептицький підкреслює, що така думка була досить поширеною не лише серед найближчих наших сусідів, але й серед багатьох богословів, прелатів, священників, єпископів Західної Європи. Підтримувала думку про необхідність зближення в обрядових справах і чимала частина греко-католицького духовенства, навіть ті, що закінчили студії у закордонних університетах, убачаючи в цьому вірний шлях для створення про себе доброї opinii поміж богословами Заходу. А тому “хто посмів носити бороду, рясу з широкими рукавами, а в Богослужіннях триматися стисло приписаних у церковних книгах обрядів, того легко підозрювали, що мав тенденції відірватися від вселен. Церкви” (Шептицький, 1991: 160).

Однак в останній третині XIX ст. ситуація докорінно змінюється. Якщо раніше візантійська історія, право, мистецтво, релігія вважалися малоцікавими і майже не досліджувалися, то відтепер вони почали викликати підвищений інтерес учених. У Західній Європі з’являються численні дослідження з цих проблем, в університетах відкриваються кафедри візантизму. Падіння царської влади в Росії привело до відродження надії на з’єднання Церков і цілковитої зміни уявлень про східну Церкву та її обряд у західних богословів. Але, на жаль, ці процеси мало торкнулися становища у Греко-католицькій церкві, де латинські тенденції продовжували наростати. Тому, за глибоким переконанням А. Шептицького, лише повернення до первісного літургійного права, відновлення обрядових практик і звичаїв, “які не зражали би та не відпихали від нас і від вселенської віри наших нез’єднаних братів” (Шептицький, 1991: 150), дозволить Греко-католицькій церкві виконати своє історичне призначення.

Отже, саме зі звернення до внутрішніх проблем Греко-католицької церкви розпочинає свою унійну діяльність А. Шептицький. Він постійно повторював своїм вірним, що вимагає від них три речі: по-перше, щоб добре знали свою віру, по-друге, щоб пізнали віру православних братів, по-третє, щоб молилися за об’єднання. Більше того, він очікував, щоб вірні чесно і сердечно відносились до православних, підкреслював, посилаючись на практику Ап. Престола, що нез’єднаних не можна називати схизматиками, закликав при розмовах з ними уникати “таких бесід, які були б рівнозначні з намовою покинєння православної віри, або відречення від неї” (Шептицький, 1991: 79). Але такого самого відношення А. Шептицький вимагав і з боку нез’єднаних православних до Греко-католицької церкви.

Однак головне місце в екуменічних змаганнях митрополита А. Шептицького займала праця по розповсюдженню унійних ідей і взаємному зближенню Церков. Вона, як і інші справи митрополита, пройшла значну еволюцію, у якій, звичайно, досить умовно можна виділити декілька етапів. Перший із них охоплює час з 80–90-х років XIX до початку XX ст. У цей період А. Шептицький думав, що зуміє добитися церковної єдності на всіх просторах Російської імперії.

У римському декреті, який надавав А. Шептицькому митрополичі повноваження, було записано, що він, як і його попередники, рівночасно з гідністю архієпископа Львівського, стає також єпископом Кам’янець-Подільським. Кам’янець-Подільська єпархія з 1807 р. належала до Галицького митрополита, але її територія знаходилась у межах Російської імперії. Тому А. Шептицький звертається з листом до папи Пія X, де ставить питання про можливість виконувати юрисдикцію на теренах згаданої імперії. Папа Пій X цю юрисдикцію підтвердив, зауваживши, однак, на необхідності наявності сприятливих політичних обставин. У своєму листі від лютого 1906 р. Папа, рівночасно з поіменуванням Митрополита Андрея апостольським адміністратором Кам’янець-Подільської єпархії, надав А. Шептицькому повноважність на усю територію Російської імперії. Ці надзвичайні права і

повноваження були підтвержені папами Пієм X (у 1909, 1910 і 1914 рр.), Бенедиктом XV і Пієм XI. Для обережності перед російським урядом повновласності зберігалися в таємниці і були відомі тільки Папі й Митрополитові.

Але певні можливості для унійної праці на території імперії виникають лише після революції 1905 р., коли в Росії була встановлена свобода совісті. У першій половині 1907 р. А. Шептицький представив Папі Пієві X свої плани щодо організації католицької церкви на теренах України, Білорусії і Росії. Йшлося про висвячення священників і єпископів греко-католицького обряду, на що Папа дав згоду. Восени 1907 р. А. Шептицький здійснює таємну подорож по території Російської імперії під прізвищем доктора Олесницького. Ця поїздка була пов'язана з великим ризиком, бо Шептицького могли схопити і звинуватити у шпигунстві, тим більше, що хтось у дорозі вкрав його нелегальний паспорт. Митрополит відвідав Вільно, Мінськ, Слуцьк, Москву, Петербург. У Білорусі А. Шептицький вів таємні переговори з місцевою інтелігенцією та університетською молоддю і знайшов багато прихильників церковного об'єднання. А в Росії, за допомогою деяких старовірів, прокатолицької інтелігенції та духовенства РПЦ, прихильного до католицької церкви, А. Шептицький заклав кілька таємних греко-католицьких громад-парафій (Кравченко, 1963: 16–20). Крім того, він призначив о. Олексія Зерчанинова генеральним вікарієм Кам'янець-Подільської єпархії та душпастирем для католиків візантійського обряду в Росії. На жаль, під час цієї поїздки А. Шептицький не зміг відвідати Україну, бо австрійські урядові кола боялися, що там царська розвідка може його здемаскувати і вислати у Сибір (Кравченко, 1963: 20). Відвідати Київ Митрополит зміг лише у 1912 р. Тут він відправив панахиду по Тарасу Шевченкові в костьолі св. Миколая і виголосив патріотичну проповідь про Великого Кобзаря. Щоб у повній мірі оцінити значення цього вчинку, слід згадати, що у ті часи царський уряд забороняв публічні відзначення Шевченкових роковин.

У 1906 р. Братство Молитви Кирило-Методійського Апостолату в Моравії висунуло ідею про щодворічні з'їзди слов'янських народів і слов'янських Церков, католицької і православної, при гробі св. Методія у Велеграді з метою взаємопізнання та співпраці у справі об'єднання християнського світу. Довідавшись про цю ідею моравського кліру, А. Шептицький її палко підтримав і незабаром, за свідченням герцога фон Отрахсена, став душею цього задуму (Кравченко, 1963: 20). Завдяки його діяльності Велеградські Конгреси стали своєрідним прапором церковного єднання. Вони обґрунтовували тезу про рівність обрядів у Вселенській Церкві, створювали міцне ядро єкуменічного руху, яке щиро бажало церковної єдності, і поставило цей рух на тверді богословсько-догматичні основи.

Перший з'їзд у Велеграді відбувся 24–27 липня 1907 р. У його програму входили доповіді всіх найкращих теологів та знавців Сходу і Заходу, які викликали жваві дискусії. Головував на цьому з'їзді митрополит А. Шептицький, який у своєму вступному слові окреслив коло питань, що, на його думку, мали бути порушені на Велеградських Конгресах: “1) питання науково-богословського й історичного характеру, заторкаючи опірні пункти у вченні обох Церков і виясненні однієї і другої Церкви, 2) питання практичного характеру, як: можливе усунення існуючих непорозумінь і пересудів між католиками і православними та встановлення дружніх відносин на чисто науковому ґрунті між католицькими й православними богословами” (Кравченко, 1963: 21–22).

На другому з'їзді у 1907 р. митрополит А. Шептицький знову був обраний головою і проголосив програмову доповідь, у якій всебічно обґрунтував єкуменічні ідеї і виклав свій погляд на можливі шляхи їхньої реалізації. На жаль,

митрополит не зміг бути присутнім на третьому конгресі, бо в липні 1911 р. був прикутий хворобою до ліжка, але з'їзд не забув про нього і обрав почесним головою. Через Першу світову війну періодичність з'їздів була порушена і IV Конгрес відбувся лише в 1924 р. Однак і на цьому Конгресі Митрополит не зміг бути присутнім, тому що шовіністична влада Польщі не видала віз ні йому, ні Й. Сліпому.

Останній Велеградський Конгрес, на якому був присутній і проголосив доповідь А. Шептицький, п'ятий за ліком, відбувся у 1927 р. На наступних з'їздах – VI у 1932 р. і VII у 1936 р. – делегація УГКЦ була представлена єпископами, які у своїй діяльності спиралися на екуменічні ідеї митрополита А. Шептицького. На жаль, VII Конгрес, призначений на 1939 р., не відбувся у зв'язку з вибухом Другої світової війни. Однак значення Велеградських Конгресів і роботу А. Шептицького на них важко переоцінити.

Велику увагу Митрополит надавав співбесідам з римо-католицьким духовенством та інтелігенцією Галичини та Волині на Унійних Конференціях у Пінську, які були ініційовані Святою Конференцією для східних Церков. На відміну від конгресів у Велеграді, конференції у Пінську мали практичний характер. Загалом їх відбулося шість: у 1930, 1931, 1932, 1933, 1935 і 1937 рр.

У грудні 1936 р., знову ж таки за ініціативою Митрополита А. Шептицького, у Львові був скликаний п'ятий Унійний з'їзд. Три дні в стінах Богословської Академії засідали понад 150 учасників – в основному духовенство з трьох галицьких єпархій. Головну доповідь на тему “Погляд на з'єдинені і нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними”, за дорученням А. Шептицького і спираючись на його екуменічні ідеї, зробив ректор Богословської Академії о. Й. Сліпий. У доповіді ставилося за мету, аби “приглянутися бодай побіжно східним Церквам, про які знаємо, на жаль, дуже мало і з якими удержуємо дуже слабкі зв'язки, хоч перейняли ми від них Христову віру й обряд та культуру. Безсумнівно, такий підхід поширить наш виднокруг і поставить справу унії в її первісній ширині, даючи змогу поробити деякі необхідні висновки. Ми, захоплені блиском і силою західної культури, не звертали належної уваги на старовинний Схід і тому затратили перспективу на область і на історію, на яких ми вирости” (Гринів, 1994: 28).

Розглянувши в доповіді головні групи християнських Церков Сходу, о. Й. Сліпий, слідом за А. Шептицьким, різко виступає проти спроб латинізації східних Церков, вказує, що “пізнання Сходу, любов і зберігання його традицій – оце й шлях до З'єдинення, який вказують Римські Папи. З'єдинені Церкви повинні вірно заховувати Передання, щоби не розділюватися від своїх нез'єднаних братів в обряді і питоменностях своєї Церкви. Чим менше буде закидів, упереджень і різниць, тим скоріше стане зближення.

Теологи не сміють нищити, як слушно твердять самі латинські богослови, цього, що створило в обряді і дисципліні орієнтальне християнство. Бо цим вони нарушили би цінну спадщину Церкви, яка не є ні грецька, ні латинська, але католицька” (Гринів, 1994: 29).

Йосиф Сліпий наголошував на особливій ролі української Церкви у започаткованому митрополитом Андреем Шептицьким екуменічному русі, її посланництві серед Церков християнського Сходу. Таким чином, у його особі митрополит мав достойного помічника і послідовника.

Разом з тим, як вважають українські дослідники (С. Баран, В. Дорошенко), уже на початку своєї унійної діяльності А. Шептицький відчув гостру нестачу освічених кадрів, здатних до роботи по зближенню Західної і Східної християнських церков. Тому, поряд із направленням найбільш обдарованих семінаристів на богословські студії до кращих релігійних закладів Європи, митрополит відновлює діяльність давнього, ще з XI ст., чину отців Студитів.

Перший монастир для них він засновує у 1903 р. у передмісті Львова – Скнилові. Важливо відзначити, що чин притримувався не лише східного обряду, але й правил монашого життя. У 1905 р. А. Шептицький розробив для чину новий монаший статут – Типікон, який був затверджений усіма єпископами архієпархії в наступному році. Архимандритом Чину був сам Митрополит. У 1919 р. монастир був перенесений до Унева біля Перемишля. У 1939 р. Чин нараховував 132 монахів і майже 50 монахинь.

З тією ж метою митрополит А. Шептицький у 1913 р. запрошує для місіїної праці в Галичині отців бельгійського ордену Редemptористів. Щоб успішніше діяти, монахи прийняли східний обряд і створили згодом східну гілку ордену. У 1938 р., після 23 років діяльності на території Галичини, орден нараховував 50 священників, 20 студентів-богословів, 34 братів-помічників, 14 новиків і кандидатів та 115 учнів Малої Семінарії (Задоровський, 1995: 24–25).

А втім, розрахунки Митрополита на те, що вказані два монаші згромадження суттєво вплинуть на пошкваллення унійних процесів не справдилися, оскільки їхня діяльність в основному обмежувалася Львівською архієпархією.

Відчутного удару екуменічним задумам А. Шептицького завдала Перша світова війна. Про бурливу поведінку російської окупаційної адміністрації в Галичині вже йшлося. Не обійшла вона своєю “увагою” і самого Митрополита. Уже 3 вересня 1914 р. російські війська захопили Львів. В обозі російської армії прибув і православний архієпископ Житомира та Волині Євлогій. Займаючи відверто антиукраїнську позицію, він вбачав у виступах Митрополита Андрея проти насильницького запровадження російської православної церкви, його унійній діяльності неабияку небезпеку для своїх планів, а тому наполягав на арешті А. Шептицького. У цьому його підтримував царський губернатор Галичини і Буковини граф Ю. Бобринський. Оскільки ж вся повнота влади знаходилася саме в їхніх руках, то доля Митрополита була наперед визначеною. Потрібен був лише формальний привід. У неділю 6 вересня 1914 р. А. Шептицький мав відправу у Церкві Успенія Пресв. Богородиці у Львові, після якої, як завжди, виголосив коротку проповідь. У ній Митрополит закликав до молитви за мільйони солдат по обидва боки фронту, подавав жахливий стан Галичини, що стала, ареною бойових дій з перших днів війни, закликав до взаємопізнання галичан і росіян. “Мусимо себе пізнати, – казав він, – хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе “православними”, і ми “православні”. Наше православ'є є церковне, їх православ'є – державне, що так скажу “казьонне”, то є, вони спирають своє православ'є на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасіння” (Світильник Істини, 1976: 133–134).

Саме цих слів і було достатньо для арешту Митрополита 19 вересня 1914 р. і заслання спочатку до Києва, а потім у Росію: у Нижній Новгород, Курськ, Суздаль, Ярославль. У Суздалі А. Шептицький був ув'язнений у монастир-тюрмі. Умови ув'язнення були дуже жорстокі: низенька келія не давала змоги стати на повен зріст, Митрополиту було заборонено розмовляти, писати листи, виходити з келії, навіть до церкви.

На захист “царського в'язня” з протестом виступили прогресивні діячі Росії, зокрема письменник В. Г. Короленко, європейська преса, австрійський та німецький уряди, іспанський король, європейська аристократична знать, Апостольський Престол. Після відступу царських військ львівська громада двічі направляла звернення до Миколи II, щоби він звільнив митрополита, бо в заручниках вже відпала потреба. Проте минали місяці, роки, а відповіді не було.

Лише в березні 1917 р. на прохання красноярського митрополита єп. Нікона уряд О. Керенського нарешті звільнив А. Шептицького з ув'язнення. Нікон

вимагав: "... звільнити великого страждальця Митрополита гр. Андрея Шептицького, який у важку хвилину свого народу не покинув його, але залишився при ньому, й за це його ув'язнено, чим зганьблено цілу Росію перед світом" (Задоровський, 1995: 28).

Однак навіть за таких несприятливих умов А. Шептицький намагався використати своє перебування в неволі для спроби оформити Греко-католицьку церкву в Україні і Росії. Під час свого короткого перебування в Києві у 1914 р. Шептицький висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії на єпископа Луцького. Після звільнення, у кінці травня 1917 р., Митрополит скликав у Петрограді Синод Російської католицької церкви в складі 8 православних священників, на якому номінував о. Леоніда Федорова на свого екзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначено двох інших екзархів, зокрема, для Східної України о. Володимира Громницького екзархом, а о. Михайла Цигельського – генеральним вікарієм. Новостворена структура Греко-католицької церкви на Сході проіснувала до приходу більшовицької влади, коли вона була ліквідована, як і всі інші церкви.

Під час свого вимушеного перебування в Росії А. Шептицький мав нагоду ближче познайомитись з вихованням, устроєм Російської православної церкви, відчуті її упереджене ставлення проти Заходу. Тут він також зрозумів, що і Захід не знає Сходу в достатній мірі. Тому для збільшення та можливого об'єднання Церков Захід мусить простудіювати не лише східну теологію, а й психологію та ідеологію східного християнства. На його думку, на Заході необхідно було створити декілька інституцій для поглибленого вивчення східного християнства.

За порадами А. Шептицького папа Римський Бенедикт XV створив Римський Східний Інститут і передав його під адміністрацію о. о. Венедектинів. Але Митрополит Андрей не задовільнився утворенням лише одного інституту. Він особисто звернувся до о.о. Венедектинів, щоб заснували за своїм почином "інституцію" чи центр для східних студій. Таким чином постав східний монастир бенедиктинів в Амей. Як відгук на утворення цього монастиря о. о. Домінікани створили в Парижі центр православних студій "Істинна", а в Голландії Кир Андрей започаткував особисто "Апостольство Об'єднання" для пізнання Сходу. Усі ці інституції почали видавати наукові журнали. Завдяки зусиллям А. Шептицького екуменічні ідеї поширилися також в Іспанії, – тут був опублікований своєрідний огляд "Obza del oriente Kristiano", – і в Англії, де почав виходити журнал "The Eastern Churches Quaterly".

Однак А. Шептицький не обмежується тільки організаційною діяльністю. Перебуваючи у 1921–22 рр. у Римі, до і після своєї великої пасторської подорожі, під час якої він відвідав українську діаспору у Франції, Бельгії, Голландії, Англії, Канаді, США, Бразилії, Аргентині, А. Шептицький не лише особисто знайомиться з Папами Бенедиктом XV і Пієм XI, описує їм жахливий стан Галичани в умовах польської окупації і втаємничує у свої плани, але й проголошує декілька публічних лекцій на тему ідеї та місійних можливостей унії.

З цією ж метою, тобто для заохочення і підготовки галицького духовенства до місійної праці на теренах Сходу, 16 грудня 1923 р. Митрополит заснував Богословсько-Наукове Товариство. На наукових сесіях Товариства до 1939 р. було заслухано 25 доповідей, більша частина з яких мала екуменічний характер.

У лютому 1928 р. Митрополитом була відкрита Греко-Католицька Богословська Академія у Львові, яка мала стати "підвалиною духовного відродження Нашого Народу та приготуванням нашої св. Церкви до сповнення великої грядучої місії у Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східної Європи..." (Греко-Католицька, 1934: 28), служити справі релігійного з'єднання між Сходом і Заходом. На реалізацію цього завдання

А. Шептицький націлював і інші навчально-освітні інституції Греко-католицької церкви.

Зрозуміло, що в період між двома Світовими війнами головні зусилля Митрополита були спрямовані на відновлення греко-католицької парафії у Галичині, яку після повернення із заслання він застав у цілковитій руїні. Ця робота відбувалась у складних умовах насування польського шовінізму, яке не могло обминути і самого Митрополита. Неодноразові арешти, систематичне цькування у пресі, як польській, так і “доморощеній” – радикальній, прокомуністичній, а також в автокефальній періодиці Канади і США, постійні наклепи верхівки польського духовенства на А. Шептицького перед Апостольським Престолом і особисто Папою, – такою була духовна атмосфера, у якій довелося діяти Митрополиту. А втім, уже сам той факт, що А. Шептицький майже постійно був у центрі уваги, свідчить про значимість його діяльності і незаперечний особистий авторитет.

Однак, як видно з вищенаведеного, Митрополит Андрей Шептицький навіть у цій ситуації не залишав поза своєю увагою екуменічні питання, хоча умови для практичної реалізації його унійних задумів значно погіршилися.

Великий суспільний резонанс викликав і мав позитивні наслідки пастирський лист Митрополита А. Шептицького від 2 серпня 1938 р. “У справі Холмщини”, у якому йшлося про захист православної церкви на українських землях, що входили до складу Польщі. У цьому листі, зверненому до греко-католицького духовенства, Митрополит гостро засуджує брутальну акцію польського уряду, який за допомогою адміністративних і поліцейських чинників проводив політику заборони православних церков на Холмщині та примушував православних переходити у католицизм.

Нищення православних церков під проводом повітових старост і польської державної поліції почалося взимку 1937 р. і набуло широких розмірів навесні – влітку 1938 року. Проходило воно під гаслами “вирівнювання історичних несправедливостей” і “нищення слідів неволі”. На Холмщині і в Підляшші з 389 православних церков поляки перетворили на римо-католицькі костіли 149, а 189 – знищили повністю. Між знищеними церквами були й унікальні пам’ятники церковної архітектури. При цьому часто нищили і цвинтарі біля церкви, викидали з могил з найбільшою наругою тлінні останки православних, висміювали релігійні і національні почуття православних вірних.

У своєму посланні Митрополит Андрей став на захист “переслідуваних наших братів нез’єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся” (Науковий збірник, 1992: 49). Після перерахування руйнацій, яких завдала ця акція, Львівський і Галицький Митрополит стверджує: “Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з’єдинені з Вселенською Церквою восточні вболівають над ударом, завданим самому ділу з’єдинення...”

Події на Холмщині нищать в душах православних, нез’єднаних наших братів, саму гадку про можливість з’єдинення, представляють Вселенську церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількомільйонного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отворяється нова пропасть поміж Сходом і Заходом” (Науковий збірник, 1992: 49).

Антихристиянські вчинки та факти релігійного переслідування, на думку автора послання, – це триумф ворогів Церкви – масонів, які завдали “моральний удар самій ідеї з’єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці” (Науковий збірник, 1992: 50).

Послання було опубліковано на першій сторінці газети “Діло” (від 23 серпня 1938 р.) і відразу було заборонене польською цензурою. Однак польська поліція

не змогла конфіскувати тираж газети: передбачаючи такий перебіг подій, працівники друкарні та редакції зуміли випередити поліцію, винести і розповсюдити увесь тираж номера. Протест Шептицького став широко відомим не лише в Польщі, а й у цілій Європі. У справу втрутився Ватикан і насильницька католизація православного українського населення була припинена.

Початок Другої світової війни, приєднання Західної України і Західної Білорусії до складу СРСР, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, відродили надії А. Шептицького на здійснення екуменічної акції на теренах усього Сходу. Уже 17 вересня 1939 р. він скликав таємну нараду екзархів для обговорення своїх унійних планів. Користуючись повноваженнями, наданими йому Папою Пієм X і підтвердженими його наступниками, Митрополит Шептицький 9 жовтня 1939 р. створює чотири нові екзархати, які охоплювали територію усього Радянського Союзу, а саме: екзархат Волині і Холмщини на чолі з єпископом Миколою Чернецьким; екзархат для Білорусії (отець Антоній Неманцевич); екзархат Великої Росії і Сибіру (отець ігумен Клементій Шептицький); екзархат для “Великої України” (Наддніпрянщини) (архієпископ Йосиф Сліпий) (Артикули для започаткування, 1958: 26). Одночасно 10 жовтня 1939 р. Митрополит пише листа до Папи Пія XII і просить його про підтвердження повноважень, даних йому Папою Пієм X і дозвіл на висвячення архієпископа о. Йосипа Сліпого на свого коад’ютора з правом наступництва. Через два тижні Конгрегація для Східної Церкви виконала прохання митрополита. Однак його нові повноваження анулювали попередні. Тому Митрополит Андрей 12 жовтня 1940 р. повідомив чотирьох екзархів, що він не має вже навіть влади, щоб прийняти їхнє звільнення від обов’язків і залишає їх сумлінню вибір подальшого напрямку дій.

Певні нові перспективи для своєї традиційної праці по з’єдненню Церков А. Шептицький пов’язує з наступом німецьких військ і окупацією України, Білорусії, частки Росії. Однак він швидко переконався, що окупаційна політика Третього Райху на Сході не дасть змоги здійснити унійну акцію в повному обсязі. Німці забороняли місіонерську діяльність католицьких священників, було заарештовано і розстріляно екзарха Неманцевича та багатьох духовних осіб нижчого рангу...

Тому з кінця 1941 р. починається новий етап унійної діяльності А. Шептицького: відтепер його християнська “ойкумена” обмежується теренами України. Усі свої зусилля він спрямовує на зближення, а в майбутньому і з’єднання українських православної і католицької церков, бо “ніякий нарід в освіті не терпів стільки від нещасного роз’єднання Церков, що український нарід” (Шептицький, 1991: 76). Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є кінечною необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважав він, стане важливим чинником злуки України з Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейського, а не до євро-азійського (або азіопського, за влучним виразом відомого поета М. Бродського), континенту. Тому, пише А. Шептицький, з давніх часів “в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили..., що будучність народу в злуці зі заходом, бо тільки ця злука всилі відмежити достаточну нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв’язь може забезпечити на майбутнє зв’язь з культурою Заходу, бо Захід не признає нас як своїх, як довго будемо у віросповіданні зв’язані з Азією. І не маємо іншого способу нав’язати зв’язі з західною культурою, як тільки за помічю якогось безпосереднього зв’язку, що перескочив би найближчих сусідів зі Заходу. А таким зв’язком може бути тільки релігійна зв’язь” (Шептицький, 1991: 356).

По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. “В церковній єдності, – відзначав А. Шептицький, – будемо мати не тільки силу, але і приклад, як повинна

виглядати національна єдність. З будови одної, святої, вселенської апостольської Церкви, будемо могли вчитися і засвідчувати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу” (Гриньох, 1961: 198).

Нарешті, по-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов’язаними і взаємообумовлюючими, не існують один без одного. На думку А. Шептицького, “українці поставлені перед такою безумовною кінечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності, без якої розвіються всі наші ідеали та праці для церковної єдності, що є знову одною з найважливіших умовин національної єдності” (Шептицький, 1991: 163).

Однак реальний стан речей, який склався на той час, був невтішним: війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності. “Не треба Україні інших ворогів, – з боєм і гіркотою констатує А. Шептицький, – коли самі українці українцям є ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидуються вже тої ненависти!.. Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго і найслабший противник буде від нас сильніший! Як довго у національних справах більше пам’ятати будуть українці за власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!” (Шептицький, 1991: 230).

Звідси – головне завдання, яке Митрополит ставить перед духовенством і вірниками: “нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети, як єдність й нема для нашого Духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються” (Шептицький, 1991: 408). Така діяльність, на думку А. Шептицького, повинна не лише вважатись за один з головних проявів морального обов’язку любові Бога, що знаходить втілення у християнській любові до ближнього, але й розглядатись як найважливіший констатуючий елемент християнського патріотизму. Це не політичний, не поганський патріотизм, у якому “любов своїх получена з ненавистю всіх прочих” (Шептицький, 1991: 413). Сутність християнського патріотизму, згідно з А. Шептицьким, полягає в тому, що, люблячи всі народи світу любов’ю ближнього, свій народ, народ український треба любити християнською любов’ю більше від інших народів і бути напоготові віддати для нього працю цілого життя, а як треба – то й саме життя.

Свою діяльність, спрямовану на утворення єдиної української Церкви, Митрополит Андрей Шептицький веде в двох напрямках. З одного боку, він не втрачає надії на більш ґрунтовну підтримку своїх унійних планів з боку Апостольського Престолу. З цією метою 29 жовтня 1941 р. А. Шептицький пише лист-звідомлення до Папи. У листі, писаному французькою мовою, він подає аналіз становища Церкви в Україні під більшовицькою, а згодом і німецькою окупаціями і порушує питання про “повернення в лоно церкви Христа мільйонів східних вірних, відлучених досі від єдності” (Kozlevskij, 1964: 375). Для того потрібні священики, однак німці забороняють як греко-католикам, так і православним з Волині і Холмщини вести місійну роботу на Наддніпрянщині. Серед інтелігенції в Україні також є люди, що прихильно ставляться до Греко-католицької церкви, їм потрібен тільки єпископ, який був би згідний поширювати церковну єдність. “Якщо б нам було можливо вислати до Києва одного єпископа, – пише А. Шептицький, – здається, що при його працьовитості і острожності він міг би взяти провід руху і привів би принаймні здорову більшість цілого народу до католицької єдності. Ми не можемо вислати нікого через формальну заборону німців, але якщо б знайшовся між православними українцями хтось досить побожний і досить розумний для сповнення цього завдання поширення церковної єдності в цілому краю, католицька церква могла б на цьому виграти” (Жуковський, 1992: 54).

Тому Митрополит ще раз просить Папу Пія XII підтвердити повноваження, яке йому надав Папа Пій X, підтвердити вже поіменованих екзархів, що йому допоможе в роботі на Сході. 22 листопада 1941 р. Папа підтвердив екзархів і іменував Митрополита Андрея як делегата Апостольського Престолу. Однак Папа не наважився задовільнити прохання Митрополита про висвячення декількох єпископів з-поміж навернених православних.

З другого боку, одночасно з листом до Папи Пія XII Митрополит Шептицький звернувся безпосередньо до православних архієреїв, а пізніше – і до української віруючої православної інтелігенції, з листами із закликом до церковної і національної єдності. Ці листи частково були видруковані в тодішній українській пресі, а потім видані з передмовою Митрополита, відгукми на його листи і відповідями самого А. Шептицького своїм опонентам, склали збірку документів “У справі порозуміння” (залишилася незавершеною). У хронологічному порядку йдеться про такі документи:

1. Лист Митрополита Шептицького до І. Огієнка, архієпископа Холмського, від 21 жовтня 1941 р.;

2. Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія від 30 грудня 1941 р.;

3. Лист Митрополита Андрея до православних Архієреїв в Україні і українських землях від 30 грудня 1941 р.;

4. Лист Митрополита до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р.

З професором І. Огієнком, відомим фахівцем із питань історії української культури і церкви, міністром освіти в складі уряду УНР (з січня по травень 1919 р.), засновником і першим ректором Кам'янець-Подільського університету А. Шептицький був знайомий з 20-х років, коли той у складі еміграції прибув до Львова і знайшов притулок у митрополичих приміщеннях. Нагадуючи про давнє знайомство, приятель, Митрополит привітав Іларіона з його недавньою хіротонією, побажав йому відновити “віру св. Володимира і митрополита Іларіона” (Баран, 1947: 123); прохав очистити Українську Православну церкву від неканонічних, шкідливих, насильно введених установ чи законів, а передусім від тієї московської нетерпимості і тісноти, якими відзначалося усе московське православ'я.

Архієпископ Іларіон відповів Митрополитові листом від 14 листопада 1941 р. Головною в ньому є думка про те, що зближення між двома українськими Церквами стане можливим, коли не тільки Українська Православна церква очиститься від московських впливів, але також Греко-католицька церква позбудеться чужих латинських додатків. Тоді “обидві Українські Церкви наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри” (Баран, 1947: 126).

Відкритий лист А. Шептицького до Варшавського православного митрополита Діонісія був надрукований, незважаючи на заборону німецької окупаційної влади, у “Краківських Вістях” від 15 лютого 1942 р. У ньому Митрополит запропонував широку програму дій по зближенню Церков. Відповідь на цього листа, а також на звернення А. Шептицького до православних архієрств, про яке мова буде далі, дав Собор Православної церкви Генерал-Губернаторства, який відбувся 27 травня 1942 р. і висловився однозначно: “З радістю приймемо до своєї Православної церкви братів греко-католиків” (Ленчик, 1971: 175–201). Цю ухвалу підготував Іларіон Огієнко, а в складі Собору брали ще участь митрополит Діонісій Валединський і архієпископ Паладій Видибіда-Руденко, причому останній вважав цю ухвалу зарізкою. Природно, що на такому рівні і таким тоном екуменічного діалогу вийти не могло.

Центральне місце в акції Митрополита Андрія по зближенню українських Церков займає відкритий лист “До всіх Високопреосвящених і Преосвящених Православних Архієреїв в Україні і на українських землях”, який був написаний 30 грудня 1941 р. і надрукований у щоденнику “Краківські Вісті” 15 лютого 1942 р. У цьому невеличкому за обсягом посланні А. Шептицький тісно пов’язує релігійні справи з українськими національними справами. “До осягнення наших національних ідеалів, – пише він, – треба нам єдності... Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А, безперечно, релігійна єдність була би могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може, до здійснення такої релігійної єдності” (Шептицький, 1991: 339). Така єдність, за переконанням А. Шептицького, є можливою, бо справи, що роз’єднують Церкви сталися дуже давно. Це були суперечки між греками і латинянами, між традиціями, перейнятими від грецької і московської церков. Однак існують і деякі передумови поєднання, а саме: загальне бажання примирення, щоб за єдність молився весь народ і, нарешті, з обох боків потрібні поступки, усунення всього того, що перешкоджає єднанню. “Тому, безумовно, треба буде, щоб ми взаємно широко висказували свої думки і, широко обговорюючи усі життєві і богословські справи, злучені з поєднанням Церков, шукали дорогу до поєднання” (Шептицький, 1991: 340). Запрошенням до такого відкритого і об’єктивного діалогу і був цей лист.

Відгуки на послання Митрополита були нечисленними. Архієпископ Краківський і Лемківський Палладій у своєму листі від 1 березня 1942 р. зазначає, що звернення А. Шептицького “до Православної Української Ієрархії є те, чого більше як 300 років очікувала наша Церква... Роздор, що в кінці 16 віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятели Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений” (Шептицький, 1991: 340). Однак при цьому він пропонує своє бачення шляху до поєднання Церков: “З відома свого Кіріарха маю честь повідомити, що з боку Православної церкви, ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що опиратиметься на поверненні до стану з перед офіційною, у 16 в. розпаду Православної Української Церкви” (Шептицький, 1991: 343). Вочевидь, що це фактично був заклик до ліквідації Греко-католицької церкви і повернення до передунійного стану.

Олексій (Алексій) Громадський, митрополит Волинський і Житомирський, екзарх Української Автономної Православної Церкви, що залишалася в юрисдикції Московської патріархії, у листі від квітня 1942 р. в принципі погоджується з викладеною митрополитом Андреем ідеєю єдності Церков, однак висловлює сумнів щодо можливості її реалізації. “... Теоретично я цілком допускаю наше поєднання, – пише він, – бо ніщо не може перешкодити тому у думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи” (Шептицький, 1991: 345). На його думку, перешкоди до поєднання не лише криються у віках, але й знаходять поживу у сучасності, є вічними. “Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато усяких змін, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі” (Шептицький, 1991: 344). Вказуючи на ті труднощі, які виникли в нього при спробі налагодити співробітництво між Автономною Православною Церквою і Українською Автокефальною Православною Церквою, о. Олексій вважав, що “... може і потрібна на землі ота різноголосиця і в релігійних поглядах, бо ж не дармо кажуть, що красота заключається в різноманітності” (Шептицький, 1991: 344).

Болючою для Митрополита А. Шептицького була мовчанка єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, яка оформила себе під проводом митрополита Полікарпа Сікорського і поширювала свою діяльність на території Наддніпрянщини, у так званому Райхскомісаріаті України.

Доповненням до митрополичого послання до православних архієреїв став відкритий лист А. Шептицького до української віруючої православної інтелігенції від 3 березня 1942 р. У ньому Митрополит звертається до представників української науки, літератури, мистецтва, суспільних діячів, а також до патріотичного духовенства, яких вважає за провідну верству суспільства, що має вагомий голос і в церковних справах.

Лист до інтелігенції уточнює об'єднуючі плани Митрополита і вказує, якими шляхами прямувати до повної злуки. Насамперед А. Шептицький пояснює свій особистий стан: він як греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Крім того, він не має до цього ні бажання, ні фізичної змоги через вік і хворобу. За його переконанням, "Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних або автокефальних Архієреїв чи священиків. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі" (Шептицький, 1991: 341). Отже, підкреслює А. Шептицький, пишучи цього листа, він не має ніякого особистого інтересу і тільки виконає обов'язок українського патріота. Митрополит свідомий того, що повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань – це справа хіба що далекого майбутнього. Така єдність стала б можливою тільки після довгих зусиль по зближенню і взаємопізнанню Церков, що, у свою чергу, необхідне для досягнення національної єдності. До майбутньої єдності слід йти через примирення, усуваючи взаємні непорозуміння між українцями, між українськими конфесіями. А. Шептицький особливо наголошує на тому, що поєднання із Вселенською Церквою не потребує відречення від звичаїв, передання чи обряду Української Православної Церкви, бо різниці між греко-католиками і українськими православними в цих справах якщо і існує, то вельми незначна. Закликаючи українську віруючу інтелігенцію до активної праці над міжконфесійним поширенням, А. Шептицький зазначає, що навіть у тому випадку, коли ця праця й не доведе до повного з'єднання, все одно вона принесе велику користь українському народові, бо спричиниться до національної єдності.

Лист Митрополита до української інтелігенції мав більше відгуків, аніж його звернення до православних архієреїв. Деякі з них були позитивні, інші полемічні й з негативним ставленням до унійних пропозицій, із звинуваченнями Апостольського Престолу у нещирому ставленні не лише до Православної, а й до Греко-католицької церкви. Як доказ останнього наводився навіть такий факт, що сам А. Шептицький, незважаючи на незаперечні заслуги перед Церквою, так і не був проголошений кардиналом. Надрукований був тільки "Одвертий лист до Його Високопреосвященства Митрополита Андрея Шептицького" від квітня 1942 р. деяких українських діячів з Праги і Варшави, старих емігрантів. Цей лист, написаний у полемічному тоні, гостро засуджує в історичному аспекті Унію й католицьку церкву. Автори одвертого листа оцінюють церковну Унію як одну з найсумніших діб української минувшини, яку можна порівняти хіба що з часами панщини. Свідченням цього, на їх погляд, є уся українська епічна та історична література, де у тій чи іншій ролі фігурує Запорізька Січ. На думку авторів цього листа, усі унійні спроби спрямовані не на з'єднання Греко-католицької і Православної церкви, а на приєднання української Православної церкви до римо-католицької, експонентом якої на Сході Європи завжди було польське католицтво. "Як воно репрезентувало римську церкву, – пишуть вони, – цього свідками є безліч пам'яток подвигів христорубивого польського духовенства – зруйнованих, замкнених та перероблених на польські костьоли

православних церков на Холмщині та Волині рр. 1937–38” (Шептицький, 1991: 346). Причому ця руйнація здійснювалася за толерантністю римської курії, яка через варшавського нунція навіть порадила Митрополиту А. Шептицькому гамувати оборону нез’єднаних православних.

Захищаючись від закидів, що “українське православ’є має забагато московського намулу”, автори листа стверджують, що від нього буде легше позбутися, ніж Греко-католицькій церкві від впливів римо-католицьких, наприклад, від celibату. Але “це зрештою внутрішня справа обох церков і суттєвого значіння для унійної акції не матиме” (Шептицький, 1991: 347).

Багато місця у листі присвячено загально-традиційним догматичним суперечкам про примат Папи Римського та роль східних патріархів. Стверджується, що у X ст. саме римський патріарх, до того рівний серед інших патріархів, відколовся від соборної Церкви, представлена чотирма вселенськими патріархами, і допустив цілий ряд нововведень, як обрядових, так і догматичних. Тому “в розумінні всіх православних вселенською церквою є та більшість (чотири вселенських патріархи), яка лишилась вірною усім постановам вселенських соборів, а не та меншість (один римський патріарх), що не хотіла бути рівною з останніми в духу соборів і від них відійшла як в догматах, так і церковній практиці” (Шептицький, 1991: 347). Отже, навіть при збереженні традиційної східної обрядовості, психологія православних не зможе погодитись з багатьма найновішими догматами Римської церкви.

Проголошуючи бажання працювати для якнайбільшого порозуміння і згоди між Греко-католицькою і Православною церквами в дусі християнської любові, автори листа, разом з тим, вважають, що з’єднання церков було б шкідливим для українського народу, а тому пропонують звести міжконфесійну співпрацю лише до допомоги у відродженні зруйнованої більшовиками Православної церкви. Щодо іншого, то, на їхню думку, “вирішувати питання взаємовідносин нашої Православної церкви з іншими церквами або лише їх обмірковувати можуть... лише наші православні ієрархи” (Шептицький, 1991: 349).

Незважаючи на таке відверто деструктивне ставлення до своїх пропозицій, Митрополит Андрей Шептицький не полишає спроб досягти взаєморозуміння. Він ще раз намагається пояснити інтелігенції, про що йшлося в його унійній акції 1941–1942 рр. З цією метою А. Шептицький друкує свої відповіді на листи у збірці документів “У справі порозуміння”.

У вступному слові Митрополит зазначає, що “відповіді випали такі негативні, що лише з доброю волею можна доглянути гадки, що все-таки бодай якое порозуміння можливе. А в багатьох відповідях цілком виразно висказано обурення, що хтось може таке припустити. Та все ж такі відповіді ці є таким обільним матеріалом до дискусії, що неможливо їх мовчки проминути” (Шептицький, 1991: 344). Розпочинаючи дискусію, Митрополит Андрей висловлює кілька попередніх зауважень. По-перше, підкреслює А. Шептицький, що цілковита єдність, тобто утворення одного віросповідання, може бути досягнена лише після низки порозумінь. Тому, поки що утворення єдиної церкви – це скоріше питання теорії, а не практики. Реально ж йдеться про досягнення порозуміння між різними українськими віросповіданнями з метою досягнення національної єдності.

По-друге, зауважує А. Шептицький, його запрошення до співпраці по зближенню Церков усі зрозуміли тільки як заклик до цілковитої злуки православних з греко-католиками, а через неї – прийняття всіма православними Унії з Апостольським Престолом. Між тим, на думку Митрополита, можна вести мову про різні способи порозуміння, без зливання в одно віросповідання. “Можна було подумати й про злуку православних віросповідань з гр. католицьким, при якій повстало б нове віросповідання зі злучених обох, яке

не було б ні давнім православ'ям, ні давнюю гр. кат. Церквою” (Шептицький, 1991: 334). Про можливість такої поліваріантності міжконфесійних відносин ніхто навіть не думав, бо ідею поєднання Церков грубо звели лише до Унії.

Відповідаючи на питання, яким може бути з'єднання, Митрополит рішуче відкидає звинувачення у намірі цілковито підпорядкувати українські Церкви римо-католицькій. “Поодинокі церкви, – пише він, – лишаючися у зв'язку зі всіма іншими церквами Заходу, можуть заховувати далеко йдучу автономію, яку можна назвати автокефалією...” (Шептицький, 1991: 349). Більше того, стверджує А. Шептицький, греко-католики готові, навіть із втратою для себе, віддатися під владу київського митрополита, за умови прийняття ним Вселенської віри.

Цікаво, що представники православної інтелігенції, які у своєму ставленні до А. Шептицького завжди намагалися твердо триматися історичного ґрунту, у полемічному запалі навіть не помітили, наскільки погляди Митрополита Андрея близькі до проекту єдності Церков, запропонованого ще за триста років до цього іншим великим митрополитом, причому не греко-католицьким, а православним, – Петром Могилою... (Жуковський, 1969: 121, 264; Історія церкви, 1994: 62–69).

Андрей Шептицький спростовує твердження своїх опонентів про причетність Римської церкви до руйнації Православних церков і переслідування віруючих у Холмщині і на Волині, вважаючи їх бездоказовими. Поява таких негативних суджень пов'язана, на його думку, з тим, що “нераз судите про поступування Рим. Церкви під вражінням того, що про Неї говорять або пишуть вороги християнства., а не приймаєте того, що про Рим. Церкву і її вплив на нас говорять Вам українці, яким не можете нічого закинути зі становища українського патріотизму” (Шептицький, 1991: 351).

Не міг залишити поза своєю увагою А. Шептицький і поле історії, до якого зводили справу порозуміння представники православної інтелігенції, хоча, як він сам зазначає, робить це нерадо. “Мені знається, – пише Митрополит, – що коли бажаємо порозуміння і згоди поміж різними укр. віроісповіданнями, ліпше було б лишати на боці аргументи з історії. При кожному примиренні, навіть тоді, коли мова не йде про злуку і приєднання, муситься на першому місці сказати з обох сторін: “Забудьмо!” А Панове воліли б сказати: “Ми вам не забудемо!” (Шептицький, 1991: 351). Такий підхід, вважає А. Шептицький, при якому греко-католики ХХ століття проголошуються відповідальними за події XVI–XVII ст. і навіть X–XI ст., не є конструктивним, унеможливує релігійне і національне порозуміння.

Митрополит, однак, не уникає історичної дискусії, висуваючи їй два зауваження. По-перше, на його думку, історію Берестейської Унії та її наслідків православна інтелігенція знає з праць істориків, які всі, або майже всі, були не тільки ворогами з'єднання Церков, але й ворогами українського народу. Тому їхні описи вимагають ретельної перевірки. По-друге, у ході дискусії слід уживати лише такі історичні факти, яких ніхто не може заперечити.

У своїх відповідях А. Шептицький ґрунтовно аналізує основні аргументи опонентів і подає власне бачення історичних процесів. Насамперед він звертається до подій 1596 р., тобто до Берестейської Унії. “Фактом є, – пише він, – що Берестейську унію заключили усі єпископи київської церковної провінції, до якої належала і Біла Русь. Двоє єпископів, львівський і перемиський, цофнули відтак своє Слово” (Шептицький, 1991: 354–355). Тому, якщо слідувати логіці представників православної інтелігенції, які проголосили, що вирішувати питання міжцерковних відносин компетентні лише православні ієрархи, а вірні повинні їм слідувати, то вже з XVI ст. історія з'єднання Церков пішла б іншими шляхами. Отже, констатує А. Шептицький, тут мав місце своєрідний подвійний

стандарт: те, що добре у ХХ ст. проголошується суцільним злом для XVI–XVII ст.

Інший закид, який роблять Митрополиту його опоненти, стосується історичних подій Х ст., тобто розколу Церков. Аргументи, які вони наводять, згідно з Шептицьким, “не є ноторійними історичними фактами” (Шептицький, 1991: 352), і він не визнає їх за такі. У листі православної віруючої інтелігенції був запропонований кількісний підхід до вирішення питання про те, якою ж є правдива Вселенська Церква – царгородською чи римською, Митрополит Андрей пропонує поглянути на справу з іншого, якісного боку. Коротко суть його аргументації зводиться до наступного: по-перше, жоден з Римських Архієреїв не визнавав зверхності царгородських патріархів, між тим, як принаймні кільканадцять царгородських патріархів визнавали зверхність Римського Престолу. По-друге, не існує текстів св. Отців, які доводили б, що Царгород здійснював якесь судовладдя над Римом, тоді як зворотне зафіксоване у декількох сотнях текстів. По-третє, саме Римські Архієреї зложили щонайменше п'ятьох царгородських патріархів і жодного випадку не було навпаки. Ці та інші факти, які наводить Митрополит у своїх відповідях, за його переконанням, незаперечно засвідчують право Апостольського Престолу бути на чолі Вселенської Церкви.

Нарешті, ще одне звинувачення опонентів А. Шептицького полягає у тому, що Римські Архієреї “допустилися цілого ряду новацій так догматичних, як й обрядових, не питаючи думки інших патріархів...” (Шептицький, 1991: 358). Однак, зауважує Шептицький, московський патріарх Нікон і київський митрополит Петро Могила, ці великі реформатори обряду і церковного життя, також вводили новації, не питаючи згоди не лише Римського Архієрея, а й східних патріархів. Але їхня правомочність щодо цього чомусь не піддається православними сумніву. Що ж стосується догматичних новацій, то жодна з них, переконаний Митрополит Андрей, не суперечить ученню Церкви перших 10 століть. Усі вони спрямовані на те, “щоби науку Божого Об'явлення оборонити перед погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і філософічних термінів, які новим словом описували б і поясняли б стару незмінну віру” (Шептицький, 1991: 405).

На жаль, ця дискусія не мала продовження. Недоброзичливе ставлення з боку православних архієреїв і віруючої інтелігенції до екуменічних ідей Митрополита Андрея Шептицького, заборона німецької окупаційної влади публікувати будь-які матеріали в справі об'єднання українських Церков, унеможливили наступні унійні змагання.

Висновки. Підсумовуючи багаторічну діяльність А. Шептицького зі зближення і об'єднання Церков, православної і католицької, слід ще раз підкреслити, що справу єдності Митрополит вважав за пріоритетну над усіма своїми заняттями, за неї він був готовий віддати своє життя. На нашу думку, не можна погодитись з висновком одного з найбільш знаних дослідників його життя і творчості С. Барана: “На практиці з великих релігійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чи властиве нічого” (Баран, 1947: 353). Якщо Великому Митрополитові не вдалося реалізувати мрію свого життя, то проведена ним підготовка не пройшла намарно, стала цінною спадщиною, що може послужити дороговказом для розв'язання не менш складних проблем відносин між двома традиційними українськими віросповіданнями в сучасній Україні.

Список використаних джерел

- Артикули для започаткування, 1958 – Артикули для започаткування процесу беатифікації і канонізації Слуги Божого Андрея Шептицького. Рим, 1958.
Баран, 1947 – Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і творчість. Мюнхен, 1947. 151 с.

- Баран, 1994 – Баран О. Митрополит Андрей Шептицький і його екуменічні ідеї. Український Історик. 1–4 (120–123). Т. 31. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен, 1994. С. 183–184.
- Басараб, 2017 – Басараб В. Проблема єдності Церков у світлі екуменічних ідей митрополита А.Шептицького. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії УПЦ КП “Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії” (18.05.2017). Луцьк: Видавництво Волинської православної богословської академії ΕΙΚΩΝ, 2017. С. 27–34
- Басараб, 2019 – Басараб В. Державотворча концепція та національно-патріотичні ідеї митрополита Андрея Шептицького. Ужгород: Гражда, 2019. 232 с.
- Білас, 1999 – Білас Я. І. Екуменізм Андрея Шептицького і проблема суверенності нації. Історія релігій в Україні. Кн. 1. Львів, 1999. С. 45–48
- Бистрицька, 2002 – Бистрицька Е. Українське православ'я та екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в роки Другої світової війни. Українське релігієзнавство. 2002. № 23. С. 45–55.
- Філософія політики, 2002 – Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Автор-упорядник Андрущенко В. П. та ін. К.: Знання України, 2002. С. 213.
- Гладка, 1996а – Гладка Г. Л. Берестейська унія й екуменічний процес в оцінках та діяльності А.Шептицького. Обрії. Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. Івано-Франківськ, 1996. №1(3). С.43–47.
- Гладка, 1996б – Гладка Г. Л. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького. Добрий пастир. Часопис, присвячений церковним і богословським справам. Івано-Франківськ, 1996. Ч.1. С. 99–101.
- Гладка, 1999 – Гладка Г.Л. Проблема релігійної єдності України в уніїно-єкуменічній діяльності митрополита Андрея Шептицького. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Серія: Історія. Тернопіль, 1999. Вип.ІХ. С. 37–40.
- Греко-Католицька, 1934 – Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в другомутрьохліттю свого існування (1931–1934). Львів, 1934. С. 28.
- Гринів, 1994 – Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. Львів, 1994. С. 28.
- Гриных, 1961 – Гриных І. Слуга Божий Андрей. Благовісник Єдності. Мюнхен, 1961. 220 с.
- Гузар, 2015 – Гузар Любомир. Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму / Видання друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.
- Історія церкви, 1994 – Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. К., 1994. С. 62–69.
- Королівський, 2016 – Королівський Кирило. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пр. з фр. Я. Кравець / Вид. 2-ге, випр. Львів: Свічадо, 2016. С. 239.
- Кравченко, 1963 – Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори. Йорктаун, 1963. С. 16–20.
- Крупа, 2000 – Крупа Л. Спроби митрополита Андрея Шептицького через ідеї екуменізму досягти фізичного та духовного об'єднання України. Наш голос. / видає Асоціація Українців Америки, 2000. Вересень-жовтень, ч. 9–10.
- Ленчик, 1971 – Ленчик В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького. Богословія. Рим, 1971. Т. 35. С. 175–201.
- Ленчик, 2004 – Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.
- Маринович, 2019 – Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип “позитивної суми” / передмова Адріана Сливоцького. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 248 с.
- Матеріали до історії, 2009 – Матеріали до історії українського патріархального руху / Упор. А. Сороковський. Львів: Свічадо, 2009. 364 с.
- Молодість і покликання, 2015 – Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Свічадо, 2015. С. 119.
- Morality and Reality, 1989 – Morality and Reality. (1989). The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton.
- Науковий збірник, 1992 – Науковий збірник УВУ. Т. 15. Мюнхен, 1992. С. 49.
- Політологічний енциклопедичний, 2004 – Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге видання, доповнене і перероблене. К.: Генеза, 2004. С. 181–182.
- Шептицький, 1952 – Шептицький Андрей. За одність Церкви. Логос. 1952. Т. 3. № 3. С. 163.
- Шептицький, 1991 – Шептицький Андрей. Листи-пошанування (1939–1944). 454 с.
- Шеремета, 2007 – Шеремета О. Ю. Екуменізм як етична ідея Шептицького. Філософська думка. №1. 2007. С. 60–68.
- Сліпий, 2017 – Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 114–115.
- Смирнов, 2017 – Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. 2017. Вип. 26. С. 40–44.
- Сурмач, 2000 – Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941–1944 рр.). Київська Церква. Київ-Львів, 2000. №4 (10). С. 72–78
- Світільник Істини, 1976 – Світільник Істини. Торонто – Чикаго, 1976. Т. 2. С. 133–134.

- Тожецький, 1993 – Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький. Ковчег: Збірник статей з церковної історії. Львів, 1993. С. 101–112.
- Український прапор, 1921 – Український прапор. 1921. 21 лютого.
- Вегеш, Хоменко, 2001 – Вегеш М. М., Хоменко О. В. Екуменічні ідеї митрополита Андрея Шептицького та діяльність по їх реалізації. Саргата–Карпатика: Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ–ХХ століттях. Ужгород: Вид-во “Два кольори”, 2001. Вип.10. С. 278–312.
- Владика, 1991 – Владика Андрей. Альманах “Гомону України” на рік 1994. Торонто, 1991. С. 47.
- Задоровський, 1995 – Задоровський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкви та народів (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. 64 с.
- Жуковський, 1969 – Жуковський А. Петро Могила й питання єдності Церков. Париж, 1969. 283 с.
- Жуковський, 1992 – Жуковський А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я. Науковий збірник УВУ. Мюнхен, 1992. С. 37–38.

References

- Artykuly dlia zapochatkuvannia, 1958 – Artykuly dlia zapochatkuvannia protsesu beatyfikatsii i kanonizatsii Sluhu Bozhoho Andreia Sheptytskoho (Articles for the initiation of the process of beatification and canonization of the Servant of God Andrey Sheptytsky). Rym, 1958. [in Ukrainian].
- Baran, 1947 – Baran S. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Zhyttia i tvorchist (Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Life and creativity). Miunkhen. 1947. [in Ukrainian].
- Baran, 1994 – Baran O. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i yoho ekumenichni idei (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and his ecumenical ideas) // Ukrainskyi Istoryk. 1–4 (120–123). T. 31. Niu-York–Toronto–Kyiv–Lviv–Miunkhen. [in Ukrainian].
- Basarab, 2017 – Basarab V. Problema yednosti Tserkov u svitli ekumenichnykh idei mytropolyta A.Sheptytskoho (The problem of the unity of the Churches in the light of the ecumenical ideas of Metropolitan A. Sheptytskyi) // Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii UPTs KP “Derzhavotvorennia i pomisnist Tserkvy: istorychni protsesy ta suchasni realii”. Lutsk: Vydavnytstvo Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii EIKΩN. S. 27–34. [in Ukrainian].
- Basarab, 2019 – Basarab V. Derzhavotvorcha kontseptsiiia ta natsionalno-patriotychni idei mytropolyta Andreia Sheptytskoho (Concept of statehood and national patriotic ideas of Metropolitan Andrey Sheptytsky's). Uzhhorod: Hrazhda. [in Ukrainian].
- Bilas, 1999 – Bilas Ya. Ekumenizm Andreia Sheptytskoho i problema suverennosti natsii (The ecumenism of Andrey Sheptytskyi and the problem of the sovereignty of the nation) // Istoriiia rehlii v Ukraini. Kn. 1. Lviv. S. 45–48. [in Ukrainian].
- Bystrytska, 2002 – Bystrytska E. Ukrainske pravoslavia ta ekumenichna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho v roky Druhoi svitovoi viiny (Ukrainian Orthodoxy and the Ecumenical Activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi during the Second World War) // Ukrainske rehliieznavstvo. № 23. S. 45–55. [in Ukrainian].
- Filosofiiia polityky, 2002 – Filosofiiia polityky: Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk (Philosophy policy: a short encyclopedic dictionary) / Avtor-uporiadnyk Andrushchenko V. P. ta in. K.: Znannia Ukrainy, 2002. S. 213. [in Ukrainian].
- Hladka, 1996a – Hladka H. Beresteiska uniiia y ekumenichnyi protses v otsinkakh ta diialnosti A.Sheptytskoho (The union of Brest and the ecumenical process in A. Sheptytsky's assessments and activities.) // Obrii. Chasopys Ivano-Frankivskoho oblasnoho instytutu pisladyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv. Ivano-Frankivsk. №1 (3). 43–47. [in Ukrainian].
- Hladka, 1996b – Hladka H. Ekumenichna diialnist mytropolyta Andreia Sheptytskoho (Ecumenical activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi) // Dobryi pastyr. Chasopys, prysviachenyi tserkovnym i bohoslovskym spravam. Ivano-Frankivsk. Ch.1. 99–101. [in Ukrainian].
- Hladka, 1999 – Hladka H. Problema rehliinoi yednosti Ukrainy v uniino-ekumenichnii diialnosti mytropolyta Andreia Sheptytskoho (The problem of religious unity of Ukraine in the uniquely-ecumenical activity of Metropolitan Andrey Sheptytskyi) // Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im.V.Hnatiuka, Seriiia: Istoriiia. Ternopil. Vyp. IX. 37–40. [in Ukrainian].
- Hreko-Katolytska, 1934 – Hreko-Katolytska Bohoslovskia Akademiia u Lvovi v druhomu trokhliittii svoho isnuvannia (1931–1934) (Greek Catholic Theological Academy in Lviv in the second of the three years of its existence (1931–1934)). Lviv, 1934. [in Ukrainian].
- Hryniv, 1994 – Hryniv O. Yosyf Slipyi yak istoryk, filosof, pedahoh (Yozef Slipyi as a historian, philosopher, educator). Lviv. [in Ukrainian].
- Hrynokh, 1961 – Hrynokh I. Sluha Bozhyi Andrei (Servant of God Andrey). Blahovisnyk Yednosty. Miunkhen [in Ukrainian].
- Huzar, 2015 – Huzar L. Andrei Sheptytskyi Mytropolyt Halytskyi (1901–1944) provisnyk ekumenizmu (Andrey Sheptytskyi Metropolitan Halytskyi (1901–1944) a harbinger of ecumenism) / Vydannia druhe. Zhovkva: Misioner [in Ukrainian].
- Istoriiia tserkvy, 1994 – Istoriiia tserkvy ta rehliinoi dumky v Ukraini (History of church and religious thought in Ukraine): U 3-kh knykhakh. Kn. 3. Kinets XVI – seredyna XIX stolittia. K., 1994 [in Ukrainian].

- Korolevskiy, 2016 – Korolevskiy K. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (1865–1944) (Metropolitan Andrey Sheptytskyi (1865–1944)) / pr. z fr. Ya. Kravets / Vyd. 2-he, vypr. Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
- Kravchenko, 1963 – Kravchenko O. Veleten z Sviatoiurskoi hory (Giant from the Svyatoyurska Mountain). Yorktaun. [in Ukrainian].
- Krupa, 2000 – Krupa L. Sproby mytropolyta Andreia Sheptytskoho cherez idei ekumenizmu dosiahty fizychnoho ta dukhovnoho obiednannia Ukrainy (Metropolitan Andrey Sheptytsky's attempts through the ecumenism to achieve physical and spiritual unification of Ukraine) // Nash holos / vydaie Asotsiatsiia Ukrainsiv Ameriky. Veresen-zhovten, ch. 9–10. [in Ukrainian].
- Lentsyk, 1971 – Lentsyk V. Ideia Tserkovnoi Yednosti u Mytropolyta Sheptytskoho (The idea of Church Unity in Metropolitan Sheptytskyi). Bohosloviiia. Rym, 1971. T. 35. [in Ukrainian].
- Lentsyk, 2004 – Lentsyk V. Vyznachni postati Ukrainskoi Tserkvy: Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i Patriarkh Yosyf Slipyi (Prominent figures of the Ukrainian Church: Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Patriarch Yozeif Slipyi). Lviv: Svichado. [in Ukrainian].
- Marynovych, 2019 – Marynovych M. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pryntsyyp "pozytyvnoi sumy" (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and the principle of "positive sum") / peredmovna Adriana Slyvotskoho. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. [in Ukrainian].
- Materiialy do istorii, 2009 – Materiialy do istorii ukrainskoho patriarkhalnogo rukhu (Materials on the history of the Ukrainian patriarchal movement) / Upor. A. Sorokovskiy. Lviv: Svichado, 2009. 364 s. [in Ukrainian].
- Molodist i poklykannia, 2015 – Molodist i poklykannia o. Romana Sheptytskoho (Youth and vocation Roman Sheptytskyi). Lviv: Svichado, 2015. [in Ukrainian].
- Morality and Reality, 1989 – Morality and Reality. The life and times of Andrei Sheptytskyi / Paul Robert Magocsi, editor with the assistance of Andrii Krawchuk. Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta Edmonton. [in English].
- Naukovyi zbirnyk, 1992 – Naukovyi zbirnyk UVU (Scientific Collection of Ukrainian Free University). T. 15. Miunkhen, 1992. [in Ukrainian].
- Politolohichni entsyklopedychnyi, 2004 – Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk (Political science encyclopedic dictionary) / Uporiadnyk V. P. Horbatenko; Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. 2-he vydannia, dopovnene i pereroblene. K.: Heneza, 2004. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, 1952 – Sheptytskyi A. Za odnist Tserkvy (For the unity of the Church) // Lohos. 1952. T. 3. № 3. S. 163. [in Ukrainian].
- Sheptytskyi, 1991 – Sheptytskyi A. Lysty-poslannia (1939–1944) (Sheptytskyi Andrey. Letters of Message (1939–1944)). Lviv. [in Ukrainian].
- Sheremeta, 2007 – Sheremeta O. Ekumenizm yak etychna ideia A. Sheptytskoho (Ecumenism as the ethical idea of A. Sheptytskyi) // Filosof. dumka. № 1. 60–69. [in Ukrainian].
- Slipyi, 2017 – Slipyi Yo. Spomyny (Memories) / red. Ivan Datsko, Mariia Horiacha, vyd. 3-tie, vypravlene y dopovnene. Lviv–Rym: Vydavnytstvo UKU, 2017. [in Ukrainian].
- Smyrnov, 2017 – Smyrnov A. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pravoslavia: vid ekumenizmu do natsionalnoi yednosti (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Orthodoxy: from ecumenism to national unity) // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seria "Istorychni nauky". Vyp. 26. 40–44. [in Ukrainian].
- Surmach, 2000 – Surmach O. Ekumenichna diialnist UHKTs v roky nimetskoi okupatsii Halychyny (1941–1944 rr.) (Ecumenical activity of the UGCC during the German occupation of Galychyna (1941–1944)) // Kyivska Tserkva. Kyiv–Lviv. №4 (10). 72–78. [in Ukrainian].
- Svitylnyk Istyny, 1976 – Svitylnyk Istyny (The lamp of truth). Toronto–Chykaho, 1976. T. 2. S. 133–134. [in Ukrainian].
- Tozhetskyi, 1993 – Tozhetskyi R. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi (Metropolitan Andrey Sheptytskyi). Kovcheg: Zbirnyk statei z tserkovnoi istorii. Lviv. [in Ukrainian].
- Ukrainskyi prapor, 1921 – Ukrainskyi prapor (Ukrainian flag). 1921. 21 liutoho. [in Ukrainian].
- Vehesh, Khomenko, 2001 – Vehesh M., Khomenko O. Ekumenichni idei mytropolyta Andreia Sheptytskoho ta diialnist po yikh realizatsii (The ecumenism of Andrey Sheptytskyi and the problem of the sovereignty of the nation) // Carpatica–Karpalyka: Aktualni problemy politychnoho ta etnokulturnoho rozvytku Karpatskoho rehionu v XIX–XX stolittiakh. Uzhhorod: Vyd-vo "Dva kolory". Vyp.10. 278–312. [in Ukrainian].
- Vladyka, 1994 – Vladyka A. Almanakh "Homonu Ukrainy" na rik 1994 (The "Homons of Ukraine" almanac for the year 1994). Toronto, 1991. S. 47. [in Ukrainian].
- Zadorovskiy, 1995 – Zadorovskiy Ya. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Narys pro zhyttia i sluzhinnia tserkvi ta narodovi (1865–1944 rr.) (Metropolitan Andrey Sheptytskyi. Essay on the life and service of the church and the people (1865–1944)). Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, 1969 – Zhukovskiy A. Petro Mohyla y pytannia yednosti Tserkov (Petro Mogyla and the question of the unity of the Churches). Paryzh. [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, 1992 – Zhukovskiy A. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i pravoslavia (Metropolitan Andrey Sheptytskyi and Orthodoxy) // Naukovyi zbirnyk UVU. Miunkhen. [in Ukrainian].